

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

РУДЮК Тетяна Вікторівна

УДК 811.161.2'373.7

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ *ЧОЛОВІК, ЖІНКА*
В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2010

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Бойко Надія Іванівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Анатолій Кирилович,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри сучасної української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Калита Оксана Михайлівна,
доцент кафедри стилістики української мови
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова.

Захист відбудеться «21» грудня 2010 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «18» листопада 2010 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблема вербалізації гендерної концептосфери належить до актуальних і перспективних напрямків сучасних мовознавчих досліджень, зорієнтованих на вивчення співвідношення і зв'язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості, впливу людського чинника на мову (праці В. С. Ващенко, С. Я. Єрмоленко, В. М. Русанівського, В. В. Жайворонка, В. С. Калашника, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Л. А. Лисиченко, М. М. Пилинського, П. Ю. Гриценка, Л. І. Мацько, Н. М. Сологуб, А. К. Мойсієнка, О. О. Тараненка, Л. О. Пустовіт, Л. О. Ставицької, О. А. Стишова, Л. В. Струганець та інших учених). Серед сучасних пріоритетних наукових студій – концептуалізація фрагментів національної картини світу, лінгвістична когнітологія, лінгвокультурологія, аксіологічна культурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, дискурсознавство тощо. Простежується домінування антропоцентричної парадигми, що передбачає вивчення особливостей вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології.

Низку лінгвогендерологічних досліджень здійснено на матеріалі української, російської, білоруської мови, інших слов'янських, а також германських мов (Л. О. Ставицька, Ф. С. Бацевич, О. О. Тараненко, Я. В. Пузиренко, Т. М. Сукаленко, А. В. Кириліна, Н. В. Бардина, О. І. Горошко, Л. Ф. Компанцева, О. І. Семиколєнова, Л. М. Синельникова, А. Г. Шиліна, В. І. Коваль, І. В. Зикова, А. М. Архангельська, Н. Ф. Баландіна, О. Л. Бессонова, О. В. Дудоладова, К. В. Піщикова, Ю. В. Абрамова та ін.).

Окремі гендерно марковані концепти та гендерно марковані концептосфери проаналізовано в дисертаційних працях Н. В. Щербакової (2002), О. М. Цапок (2004), Г. А. Огаркової (2005), О. С. Бондаренка (2005), Е. В. Міхаєвої (2007), А. Л. Кисельової (2007), Н. В. Соколової (2007), О. В. Троць (2008) та ін.

Актуальність теми дисертації зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення рівнів, засобів і способів репрезентації гендерної концептосфери, гендерних відмінностей і подібностей, стереотипів й особливостей вербалізації концептів у лексичній системі, у складі фразеологічних одиниць на позначення осіб чоловічої та жіночої статі в наукових, публіцистичних, лексикографічних та художніх дискурсах. Значна увага в лінгвогендерологічних студіях зосереджена на питаннях маніфестації гендеру в мові через культурно-символічну, етнопсихологічну та емотивно-аксіологічну парадигми. Рівні і засоби вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА у складі стійких словесних комплексів, ступінь фіксації їх у фразеографічних працях, уживаність в українській фразеології й особливості функціонування в художніх текстах – проблеми, які дозволяють декодувати специфіку гендерної об'єктивації в національній мовній картині світу. Така власне лінгвальна та позалінгвальна інформація дає змогу виявити спільне та відмінне в лексико-семантичних

структурах концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, емотивно-аксіологічне наповнення значеннєвих планів опозиційних пар, зіставлення їх як у канві власне стійкої словосполуки, так і в художніх просторах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з комплексною науковою темою кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя «Граматичні й семантичні аспекти функціонування лексики і фразеології української мови». Тему дисертації затверджено на засіданні наукової координаційної ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 42 від 13 травня 2008 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний функціонально-семантичний аналіз мовних засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології. Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

- 1) схарактеризувати базові поняття дослідження: «концептуальна і мовна картини світу», «гендерна концептосфера», «гендер» у сучасному мовознавстві;
- 2) максимально повно виявити склад гендерно маркованих фразеологічних номінацій в українській фразеологічній системі й описати основні рівні та засоби вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА;
- 3) виділити ключові лексико-семантичні вербалізатори концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, що забезпечують об'єктивацію їхніх основних характеристик, рис, ознак тощо;
- 4) визначити вплив соціальних та етнічних чинників на структурування лексико-семантичних засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології;
- 5) з'ясувати ступінь репрезентації гендерно маркованих стійких словесних комплексів у тлумачних і фразеологічних словниках та відображення динамічних процесів у їхньому складі;
- 6) вирізнити емотивно-аксіологічні потенціали загальних і власних назв – вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, базових компонентів гендерно маркованих фразеологічних номінацій;
- 7) схарактеризувати фразеосемантичні групи, синонімічні відношення, антонімічні зв'язки та особливості варіантності в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій;
- 8) виявити стилістичний потенціал гендерно маркованих стійких словесних комплексів та простежити особливості їхнього функціонування в художніх текстах.

Об'єкт дослідження – гендерно марковані стійкі словесні комплекси української мови (власне фразеологізми, прислів'я, приказки, стійкі порівняння тощо).

Предметом дослідження є семантика, функціонування, стилістичний потенціал гендерно маркованих стійких словесних комплексів, що містять вербалізатори концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, репрезентовані номінативними

та експресивними лексичними одиницями на позначення осіб чоловічої і жіночої статі.

Матеріалом для дослідження слугувала картотека гендерно маркованих стійких словесних комплексів (понад 1500 одиниць), дібраних шляхом суцільної вибірки з тлумачних, фразеологічних словників української мови, збірників українських прислів'їв та приказок, художніх текстів письменників, твори яких містять фрагменти, побудовані на гострому драматизмі життєвих ситуацій, широкому використанні гендерно маркованих фразеологічних номінацій, що визначають загалом високий психологізм подій та характерів персонажів – осіб чоловічої та жіночої статі.

Методи дослідження. Як основний у дисертації використано описовий метод, за допомогою якого встановлено й інвентаризовано гендерно марковані фразеологічні номінації, систему засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології. У роботі застосовано парадигматичну та синтагматичну методики аналізу, методику лексико-семантичного, дефінітивного, компонентного аналізів; а також етнопрагматичного – для виявлення етнокультурної своєрідності гендерно маркованих фразеологічних номінацій; кількісного – для встановлення та зіставлення кількості гендерно маркованих стійких словесних комплексів, що характеризують осіб чоловічої і жіночої статі, забезпечують формування позитивних і негативних емотивно-аксіологічних значеннєвих планів, репрезентують вербалізатори, належні до загальних і власних назв; контекстного аналізу – для виявлення дискурсивних вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА у складі гендерно маркованих фразеологічних номінацій, особливостей їх функціонування та стилістичного потенціалу.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві на матеріалі фразеологічної системи української мови комплексно досліджено рівні і засоби вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА; виявлено склад лексико-семантичних одиниць, що репрезентують гендерні емотивно-аксіологічні стереотипи в українській фразеології; визначено вплив соціальних та етнічних чинників на формування конотативних значеннєвих планів гендерно маркованих фразеологічних номінацій; простежено ступінь їхньої фіксації в тлумачних і фразеологічних словниках, схарактеризовано стилістичний потенціал та особливості функціонування аналізованих гендерно маркованих стійких словесних комплексів у художніх дискурсах.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її матеріали та висновки збагачують методологічні засади загальної лінгвогендерології, поглиблюють теоретичні аспекти вербалізації національних гендерних стереотипів – концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, представлених лексико-семантичними номінативами та експресивами, що структурують ці концепти в складі стійких словесних комплексів, сприяють обґрунтуванню взаємодії емотивно-оцінного складника значення лексеми-вербалізатора та аксіологічних орієнтирів гендерних еталонів і стереотипів, що їх репрезентують стійкі словесні номінації.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання її результатів у лекційних курсах із лексикології, фразеології, лексикографії, стилістики української мови, етнолінгвістики, лінгвістичного аналізу художнього тексту; спецкурсах із лінгвокультурології, соціолінгвістики, гендерних досліджень, а також у лексикографічній практиці й під час написання магістерських та дипломних робіт.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Окремі розділи і дисертацію загалом обговорено на засіданнях кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2007-2009 рр.). Основні положення та результати дослідження викладено на міжнародній науково-практичній конференції «Ніжинська історико-філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє» (Ніжин, 2006), міжнародній науковій конференції «Ю. Карський і сучасне мовознавство» (Ніжин, 2007), всеукраїнській науковій конференції «Лінгвоукраїністика у вищих навчальних закладах» (Ніжин, 2007), міжнародній науково-практичній конференції «Ніжинська історико-філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє» (Ніжин, 2008), міжнародній науковій конференції, присвяченій 200-літтю від дня народження М. В. Гоголя (Ніжин, 2008), всеукраїнській науковій конференції «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» (Полтава, 2008), всеукраїнській науковій конференції «Репресовані мовознавці» (Ніжин, 2008), міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Поетика текстових структур» (Київ, 2009), щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2007-2009 рр.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено в 11 одноосібних працях, 7 з яких опубліковані в наукових фахових виданнях, затверджених ВАКом України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (271 позиція), списку використаних джерел (48 найменувань) та покажчика. Загальний обсяг дисертації – 261 сторінка, основного тексту – 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено теоретичні засади, мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, схарактеризовано джерела фактичного матеріалу, сформульовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи та подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ – **«Теоретичні аспекти вивчення гендерних стереотипів у лінгвогендерології»** – присвячено аналізу наукових концепцій та основних підходів до розуміння поняття «картина світу» в лінгвальному та концептуальному аспектах, характеристиці гендерної концептосфери як об'єкта дослідження сучасного мовознавства, з'ясуванню

поняття «гендер» у соціолінгвістиці, визначенню позиції гендерного компонента в семантичній структурі фразеологічних одиниць, виявленню національно-культурної специфіки семантики фразеологізмів із гендерним компонентом.

У процесі пізнання навколишньої дійсності у свідомості людини утворюється концептуальна картина світу, яка передбачає вербалізацію її складників, тобто відбувається виокремлення фактів предметної та поняттєвої сфер засобами мови. Мовна картина світу забезпечує маніфестацію концептуальної картини світу мовними засобами, вербалізує основні семантико-аксіологічні ознаки концептуальних величин, сформованих у межах єдиної національної мовно-концептуальної картини світу.

Розвиток нової парадигми наукового знання, нової науки – лінгвогендерології – уможлиблює вирішення проблем, пов'язаних із вивченням засобів та способів процесу вербалізації гендерної концептосфери в окремих дискурсах. Лінгвогендерологія – це наука про пізнання світу, результати його сприймання через призму статі, що виявляється у відмінностях та подібностях, домінуванні різниці чи універсалій, особливостей репрезентації осіб чоловічої та жіночої статі в мові.

Гендер належить до ключових соціолінгвістичних понять, які репрезентують спосіб та умови життя, реалії, стереотипи, норми і традиції культури певного народу через призму статевої належності. Знаковими виявами відображення національної картини світу є універсальна та національно маркована система координат, що ґрунтується на гендерній диференціації суспільства, на специфічній чоловічій і жіночій номінативній та комунікативній діяльності.

Концепт у роботі кваліфіковано як складний лінгвально-ментальний феномен, що на рівні семантики поєднує денотативний та емотивно-оцінний значеннєві плани, виявляє особливості мовомислення, поведінкових стереотипів людини як представника певного етносу, ставлення її до того чи іншого відображуваного об'єкта. Концепти ЧОЛОВІК, ЖІНКА схарактеризовано як ключові елементи української фразеології, що відображають особливості культури, історії, обрядових дій та процесів, традицій, звичаїв української спільноти. Аналізовані концепти становлять багатопланове, вагоме соціопсихологічне поняття, значущість якого усвідомлюється і мотивується насамперед через фонові знання в межах національної культури.

Особливості семантики гендерно маркованих фразеологічних одиниць у тому, що вона ґрунтується на єдності національно-культурного, гендерного та емотивно-оцінного компонентів, які становлять цілісний психоповедінковий архетип ЧОЛОВІК – ЖІНКА, вербалізований на лексико-семантичному (*божий чоловік*), соціолінгвальному (*пан з паном, а Іван з Іваном*) та лінгвопоетичному (*ходити півнем*) рівнях.

Фразеологія національної мови містить інформацію про людину як представника певної культури, забезпечує її характеристику з найрізноманітніших поглядів, демонструє національний підхід до виділення

найбільш значущих фрагментів її життєдіяльності. Етнокультурними значеннєвими планами наповнені вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в низці гендерно маркованих фразеологічних одиниць, уживаних для характеристики або обох статей, або лише однієї, наприклад: 1) як богиня, як весна, як зірниця, як зозулька водяна, як крашанка на Паску, як лялька, як майова роса, як маківка в лузі, як пташка, як півонія, як рожа у травні, як яблуна в цвіту та ін.; 2) як дуб, як покупаний, як соняшник у цвіту, як травень, як місяць ясний, як рай, як образок, як молодик, як явір, як ленок, як огірочок та ін. Такі гендерно марковані фразеологічні одиниці репрезентують вербалізацію аналізованих концептів на лінгвопоетичному рівні.

У фразеологічній семантиці заковано концептуальний зміст гендерних категорій маскулінності та фемінності, аксіологічні орієнтири етнокультури. Гендерна диференціація забезпечена системою поведінкових норм, настанов, підґрунтям яких є уявлення етносу про чоловічі та жіночі чесноти, домінувальні в колективній свідомості.

Своєрідними національно самобутніми лексичними вербалізаторами, що беруть участь у формуванні гендерно маркованих фразеологічних значень, виступають як власні назви (*про мене, Семене, аби я Іван; масти Федя медом, а Федь усе Федьом; Іван плахту носить, а Настя – булаву; бігає, як Хвеська (Хівря) по ярмарку*), так і загальні лексичні одиниці (*сказав кумі, а вона всій слободі; на козаку не буде знаку, а дівка хай відбуває; невістка – чужа (для свекрухи) кістка; свекруха – то в'їдлива муха*). Надзвичайно багате світосприйняття та світоосмислення реалій докільля акумулює народна фразеологія, репрезентована прислів'ями та приказками, бо саме в них сконденсований багатовіковий досвід, мудрість, менталітет українського народу.

Виявлення ядерних та периферійних вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА дозволяє зробити певні висновки щодо українських стереотипів, емотивних оцінок протилежних статей, народних поглядів на їхні ролі в сім'ї та суспільстві. Інтерес викликають периферійні вербалізатори, які не є характерними для сучасного дискурсу і містять конотативні значеннєві плани, актуальні для минулих епох. Вони зафіксовані в колективній свідомості як виразні репрезентанти аналізованих концептів (залежна роль жінки в шлюбі; професії, якими володіли тільки чоловіки або тільки жінки; материнство як найважливіша роль жінки тощо).

У другому розділі – **«Репрезентація фразеологічних номінацій із гендерним компонентом у словниковому дискурсі»** – схарактеризовано фразеосемантичну концептуальну опозицію «маскулінність – фемінність» та її відображення в словниках, виявлено й описано динамічні процеси в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій, встановлено роль гендерно маркованих лексичних одиниць у формуванні фразеологічних значень, виокремлено гендерно марковані фразеологічні номінації з компонентом-апелятивом та з компонентом-антропонімом у лексикографічних працях, з'ясовано аксіологічний потенціал фразеологічних

номінацій із компонентом-апелятивом і з компонентом-антропонімом, проаналізовано семантико-граматичні класи гендерно маркованих фразеологічних номінацій із загальними і з власними назвами, окреслено етнокультурний потенціал фразеологічних номінацій із компонентами-антропонімами, зафіксованими в словниковому дискурсі.

Дослідники концептосфер сукупність мовних засобів, які репрезентують (вербалізують) концепт у певний період суспільного розвитку, називають номінативним полем концепту. Фразеосемантична концептуальна опозиція «маскулінність – фемінність» є невід’ємним складником номінативного поля концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, вона знайшла своє відображення у фразеологічному фонді української мови та словниках і становить інтерес із позиції гендерних досліджень. Аналіз словникових дефініцій та статистичні матеріали свідчать про відбиття в українській фразеології динамічних соціокультурних процесів, стихію емотивно-оцінних характеристик людської сутності, чоловічого та жіночого світів. Усе це повною мірою сконденсоване в народній мудрості, де соціальна значущість референта осмислюється як в етнокультурному, так і в аксіологічному аспектах.

Декодування можливостей фразеологічного складу мови крізь призму гендерного підходу передбачає виділення таких категорій, що характеризують взаємодію чотирьох біосоціальних груп: фізіологічної, психологічної, інтелектуальної, соціально-рольової (або соціально-статусної). Різноманітні способи номінації складають каркас окремої особистості, де кожен згадуваний концепт містить у собі низку субконцептів. Так, для опозиційної пари «хлопець» – «дівчина» домінувальними є фізіологічні характеристики-номінації, оскільки в цей віковий період оцінка зовнішності є ключовою. Спостережено використання великої кількості загальних назв, належних до лінгвопоетичного рівня вербалізації концептуальної опозиції «маскулінність» – «фемінність», що зумовлюють обов’язкову (позитивну або негативну) реакцію носіїв мови, ілюструють свідомий добір саме тих етноцентричних найменувань реалій довкілля, які викликають спектр емоційних виявів, оцінок – схвалення, захоплення, замилювання чи несхвалення, іронію, осуд, зневагу.

Номінації, уживані в опозиційних парах, забезпечують вербалізацію аналізованих концептів здебільшого на лінгвопоетичному рівні, репрезентують сталість асоціацій щодо певної статі впродовж історичних епох, хоч загалом навантаження характеристик осіб у площинах вищезазначених категорій є ситуативним. Проаналізований фактичний матеріал свідчить, що гендерно марковані фразеологічні номінації зазнають і постійного хронологічного впливу, який зумовлює, у свою чергу, зміну структури, семантики, втрату деяких стійких виразів або їхніх компонентів чи народження нових фразеологічних одиниць (переважно шляхом метафоризації окремих словосполук). Такі зміни репрезентують динамічні процеси в царині українських гендерно маркованих стійких словосполук. Вони дозволяють виокремити гендерну метафору і кваліфікувати її як

активний засіб вербалізації концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА на лінгвопоетичному та соціолінгвальному рівнях.

Поняття «динаміка» у складі фразеологічних одиниць із гендерним компонентом включає: 1) вихід окремих стійких виразів з активного вжитку (*Хима з Єрусалима; кропив'яне сім'я* (чиновник)); 2) переміщення деяких фразеологічних одиниць (варіантів) на периферію або повне уникнення їхнього вживання (*дивиться, як вождь на буржуазію; співати Лазаря; без царя в голові*); 3) структурні зміни в складі фразеологічних одиниць (*кум королю (міністру), сват міністру*); 4) виникнення нових гендерно маркованих фразеологічних одиниць (*термоядерна війна* (негарна дівчина чи жінка), *нічний метелик* (повія)). Динамічні процеси пов'язані з еволюцією насамперед соціальних фразеологізмів та індивідуально-авторським використанням гендерно маркованого фразеологічного багатства мови. Уживання загальних та власних назв, семантика яких містить відомості про певні історичні події, факти, елементи досвіду попередніх поколінь тощо, на позначення концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА забезпечує насамперед соціолінгвальний рівень їх вербалізації.

Гендерна метафора в складі стійких словесних комплексів не лише моделює нові лексико-семантичні варіанти, а й безпосередньо здійснює своєрідний процес фразеологізації, тобто є підґрунтям для утворення нової словосполуки, що витримує віки. Значення фразеологізмів, що включають гендерно марковані назви, формують значно ширший значеннєво-емотивний оцінний план. Це зумовлено тим, що образи протилежних статей завжди були актуальними в соціумі. Це можна сказати й про засоби їхньої вербалізації, особливо в момент моделювання фразеологічних значень.

Кількісний аналіз фразеологізмів з гендерним компонентом виявив домінування негативнооцінних характеристик. Переважна більшість гендерно маркованих стійких словосполук з негативними емотивно-аксіологічними значеннєвими планами вживається для об'єктивації концепту ЖІНКА: *жінки довге волосся мають, а розум короткий; чоловік додому мішком, а жінка винесе фартушком; не вір жінці, як чужому собаці; жінка сало гамнула та на kota звернула, жінка мужа продала за три копи без шага; чоловік за поріг, а жінка за поріг* та ін. Згадувані стійкі висловлення репрезентують лексико-семантичний рівень вербалізації концепту.

Фразеологічні одиниці з гендерним компонентом, зафіксовані у фразеологічних та тлумачних словниках української мови, частіше відбивають критичне народне ставлення до представників обох статей. Семантика таких гендерно маркованих стійких словосполук ґрунтується на глибоких та виразних емотивно-оцінних значеннєвих планах, конотаціях, вибудованих віковими традиціями та критичним поглядом на фрагменти національної картини світу. Наявність емотивно-оцінної асиметрії у складі фразеологічних одиниць з ключовими концептами ЧОЛОВІК – ЖІНКА свідчить про постійне прагнення етносу до вдосконалення, викорінення негативних рис у представників обох статей. У кожній культурі наявні свої стереотипи маскулінності та фемінності, своєрідний фундамент уявлень про

те, якими рисами повинні відрізнятися чоловіки та жінки у фізичному, соціальному та психологічному планах. Формування позитивних характеристик кожного індивіда значною мірою залежить від збігу наявних рис, ознак, суспільних ролей, зовнішності тощо та соціальних очікувань, стереотипів, необхідних для адекватної вербалізації концепту. Гендерно марковані стійкі словосполучення оцінної семантики позначені комунікативно-прагматичними та лінгвокультурологічними особливостями, здатністю тримати історичну «пам'ять» конкретної нації.

Етнічна семантика виявляється на всіх мовних рівнях, проте фразеологія, як специфічна сфера відображення культури народу, у своїх значеннєвих планах потенційно містить національно-культурний компонент. Гендерно марковані стійкі словосполучення з домінуючими етнічним і гендерним компонентами є своєрідними знаками національної культури, активними засобами емоційного впливу на етносвідомість мовців. Серед виразних вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, що відбивають погляди на довілля, осіб протилежної статі, вияви поведінки, забезпечують стійкі оцінні висновки про фрагменти етнічного світу, виокремлено власні назви. Деякі з них стали символами: *баба Палажка [і баба Параска]* (про язикату, чванливу, пихату людину); *Леська та Хвеська хоч якого дзвона перегудуть; у нашого Гната язик як лопата; торохтить, як Гаврилів млин; сіє словами, як Мар'ян половою; довгий, як Хвесьчин язик; розумна Парася на все здалася; нашій Горпині гарно і в хустині; ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка* та ін.

Наявність ономастичного компонента-вербалізатора у складі фразеологічної одиниці розкриває й актуалізує її широкі оцінні можливості та дозволяє виокремити такі класи: 1) фразеологізми з іменами або прізвищами людей; 2) стійкі словосполучення з іменами персонажів художньої літератури та кіно; 3) фразеологізми з біблійними та міфологічними іменами. Лінгвокультурологічну семантику власних імен простежено на широкому фактичному матеріалі. Вона відбиває специфіку народного календаря, релігійних свят, закріплення за іменем традиційних рис, етнічних стереотипів, що забезпечує характеристику осіб як носіїв певних імен. Культурно-національна конотація стійких структур знаходить вияв у частотності вживання особливо поширених імен, у творенні їхніх здібніло-пестливих форм. Емотивно-оцінний (позитивний чи негативний) компонент у семантичній структурі аналізованих фразеологізмів значною мірою забезпечує актуалізацію самотніх рис імені, їхньої культурно-національної основи, синтез низки конотативних планів – етнічного, гендерно-стереотипного, аксіологічного, емотивного – у семантиці гендерно маркованих стійких словосполучень. Вербалізатори аналізованих концептів, репрезентовані власними назвами, належать до ключових, становлять ядро образу, що лежить в основі внутрішньої форми низки фразеологічних одиниць.

Важливим аспектом наукового вивчення гендерно маркованих стійких словосполучень є аналіз взаємозалежності семантичного та граматичного рівнів.

Співвіднесеність стійких словесних комплексів на основі семантико-граматичних характеристик дозволяє говорити про пріоритетність соціальної позиції сильної статі, репрезентованої в мові через активне використання дієслівних фразеологізмів, для яких характерною, актуальною є узагальнювальна семантика процесуальної ознаки. Вони найширше представлені з-поміж аналізованих фразеологічних одиниць (39%), меншою активністю позначені ад'єктивні та субстантивні стійкі словосполучення (відповідно 24% і 18%), ще меншою – адвербіальні та інтер'єктивні (відповідно 12% і 7%). Широко репрезентовані в словниках дієслівні стійкі словосполучення з ономастичним компонентом (53%), тоді як ад'єктивні становлять 24%, інші ж (субстантивні, адвербіальні та інтер'єктивні) перебувають на периферії і складають (відповідно 9%, 9% і 6%).

Назви людини за статтю виявляють великі фразотворчі потенції упродовж усіх періодів розвитку української літературної мови, відбиті вони і в діалектній мовній стихії, яка забезпечує експресивну характеристику чоловіка / жінки, зокрема, їхнього соціального стану, рис характеру, стосунків між протилежними статями, емоційних та почуттєвих станів.

У третьому розділі – **«Фразеологічні номінації з гендерним компонентом у стилістичному аспекті»** – проаналізовано особливості системних відношень гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови, окреслено їхню ідеографічну організацію, виявлено синонімічні відношення, антонімічні зв'язки, схарактеризовано варіантність у системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови, стилістичний потенціал та особливості їхнього функціонування в системі художніх текстів, простежено народнопоетичну стихію у фразеологізованих контекстах, особливості використання гендерно маркованих фразеологічних номінацій з компонентом-антропонімом в ідіолектах окремих авторів.

Суспільна позиція чоловіків та жінок, особливості їхніх стосунків зі світом, своєрідність виконуваних ролей стають базою для формування гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови, що відбивають не лише особливості фрагментів реального життя, а й національну мовну картину світу – вербалізовані колективні знання етносу про певні норми, аксіологічні стереотипи, вірування, обряди і традиції. Ідеографічна система гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови, синонімічні, антонімічні, варіантні відношення в ній репрезентують синтез етнокультурної специфіки й універсальних, загальнолюдських стереотипів.

Найвищою ланкою в ідеографічній організації фразеологізмів є фразеосемантичні поля, які об'єднують численні фразеосемантичні групи. Як показують спостереження над досліджуваним матеріалом, одним із функціонально найактивніших є фразеосемантичне поле «людина» з такими структурно-смысловими компонентами, як «родинні зв'язки», «вік», «зовнішні ознаки», «внутрішні риси», «розумові здібності», «соціальний статус», «побутова сфера», «взаємостосунки», «життя», «смерть». На початкових етапах диференціації та систематизації досліджуваного мовного

матеріалу здійснено формування фразеосинонімічних рядів на зразок: *згадала баба, як дівкою була; з діда-прадіда; за царя Панька, як земля була тонка; за царя Хмеля, коли людей була жменя; від Адама та ін.* У фразеосемантичній структурі згадуваних стійких словосполук актуалізовано інтегральну сему «давно», яка лежить в основі об'єднання таких одиниць в один синонімічний ряд.

Парадигматичні зв'язки в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій із назвами людей демонструють родо-видові відношення, що створює системність, забезпечує домінантно-підпорядковану організацію, яка ґрунтується на послідовному включенні лексем нижчого рівня абстракції до вищого, і на цій підставі виділення гіпергіпосемантичних утворень. Це дає можливість об'єднати гендерно марковані фразеологічні номінації з вербалізаторами ЧОЛОВІК, ЖІНКА в більші утворення. Так, інтегральна сема «багато» дозволила об'єднати гендерно марковані фразеологічні номінації в гіперсинонімічний ряд зі значеннями: «багато кого, чого», «багато, надмірно щось робити», «багато платити» (висока ціна), хоч і чітко виявлені гіпосеми, які дещо обмежують групування таких одиниць в один фразеосинонімічний ряд: *до стобісового батька, як за [рідного] батька правити, годити, як малій дитині та ін.*

Поєднуючись у синонімічні ряди та антонімічні пари, досліджувані словосполуки демонструють різнопланові характеристики чоловіків та жінок, розкривають особливості їхнього зовнішнього вигляду, поведінки, рис характеру тощо. Відбувається розширення концептосфери ЧОЛОВІК, ЖІНКА через залучення метафоризованих одиниць, зокрема: елементів сакральної сфери, міфологічних лексем, номенів рослинного і тваринного світів, назв на позначення особливостей явищ природи.

Гендерно марковані фразеологічні сполуки в художніх контекстах зазнають модифікацій, їм властива варіативність як на семантичному (значеннєвому), так і структурному рівнях – фонетичному, морфемному, словотвірному, синтаксичному.

Своєрідністю семантико-стилістичного функціонування позначені гендерно марковані фразеологічні номінації в тих художніх текстах, які формують емотивно-оцінні плани оповіді і забезпечують вербалізацію певних життєвих ситуацій, станів, дій, характеристик персонажів тощо. Саме в художніх просторах нерідко відбуваються індивідуально-авторські модифікації тих чи інших фразеологічних одиниць. Як показують спостереження над мовотворчістю М. Стельмаха, О. Гончара, Є. Гуцала та інших українських письменників, у контекстах з гендерно маркованими фразеологічними номінаціями надзвичайно виразно виявляється народнопоетична стихія оповіді, що є важливою ланкою образно-композиційного творення тексту, характеристичних описів персонажів, довкілля. Неабиякою активністю та стилістичним потенціалом у художніх текстах позначені гендерно марковані фразеологічні номінації з онімним компонентом.

Аналіз вербалізаторів гендерних концептів, здійснений на основі художніх текстів, дозволяє простежити способи вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, з'ясувати підгрунття складників українських фразеологізмів, їхню основу (сакральні джерела, античні, загальнонародні феномени). У мовотворчості того чи іншого письменника гендерно марковані okazionalні фразеологізми інколи можна кваліфікувати як загальноконтекстуальні синоніми, наприклад, у «Соборі» О. Гончара такими словосполуками є «*Батько Прометей*», «*такі Яворницькі*», «*Титан праці розкутий*», «*Прометей труда*», «*Саваоф у виляній роби заводській*». У романі вони набувають значення «творці», «будівничі», «подвижники», репрезентують творчість письменника як явище самотутнє, глибоко індивідуальне.

Гендерно марковані фразеологічні номінації, що містять власні імена, наприклад, античні, у художніх текстах нерідко зазнають модифікації, по-іншому осмислюють реалії минулих епох, проектують їх на український культурологічний ґрунт. Так, Прометей у згаданому романі О. Гончара постає як *батько*, людина надзвичайно працелюбна, віддана своєму покликанню. Олена Прекрасна – українська дівчина, що має рідкісну і неповторну зовнішність та внутрішню красу. Інтелектуальний потенціал українців прирівнюється до сократівського.

Функціонування в художньому тексті гендерно маркованих фразеологічних номінацій з онімним (відонімним) компонентом репрезентує майстерність авторів у змалюванні образів обох статей. Характеристики персонажів забезпечують вербалізатори, що входять до складу стійких словесних комплексів, виступають засобами або позитивних характеристик персонажів (*Прометей труда, моя Олена Прекрасна* та ін.), або забезпечують формування негативних оцінок (*Герострат із хутора Голупиного, потьомкінське риштовання* та ін.).

Національно-культурні традиції українців знайшли своє відображення у творчості багатьох авторів значною мірою завдяки стереотипізації жіночої-чоловічої соціальної та мовленнєвої поведінки. Використовуючи аналізовані стійкі словосполуки, письменники забезпечують емоційність динамічних переживань художніх персонажів, увиразнюють їхні емотивно-оцінні та образні характеристики.

Негативні емотивно-аксіологічні висновки в художніх текстах можуть бути виражені за допомогою гендерно маркованих фразеологічних номінацій зі складниками, що вербалізують позитивний аксіологічний план (*потрібний, рівний, прямий, швидкий, гарний* та ін.), проте другий компонент фразеологічної одиниці виявляє логічну несумісність з першим, забезпечуючи негативні характеристики персонажів: *швидкий, як черепаха; личить, як корові сідло; гарна, як свиня в дощ*. Гендерно марковані фразеологічні номінації такого типу можна кваліфікувати як енантіосемічні словосполуки з ознаками фразеологізованої імпліцитності.

Трансформовані гендерно марковані фразеологічні номінації активно функціонують у різних жанрах літератури, газетної публіцистики,

забезпечуючи виразність, емоційність, вплив на реципієнтів. Лексичні одиниці, що потрапляють до фразеологізованих контекстів, набувають нових значеннєвих відтінків, не втрачаючи зв'язків з узуальними, вихідними фразеологізмами. Це й забезпечує певний стилістичний ефект. Зіставлення в одному контексті відомого, традиційного, звичного з новим, оказіональним, незвичним завжди передбачає стилістичний ефект, реалізацію індивідуально-авторських інтенцій, викликає в читача підвищений інтерес до сприйняття і декодування таких утворень.

Результати здійсненого дослідження узагальнено у **висновках**.

Сучасна лінгвістика прагне внести елементи духовності до наукових досліджень, усе частіше звертаючись до антропоцентризму, що стає її основоположним парадигмальним вектором. Мовна картина світу відображає загальнолюдський універсум, спроектований на специфіку національного мовного явища, антропоцентрична зорієнтованість якого є вагомим складником лінгвістичних концепцій, вихідною точкою для будь-якого дослідження.

Актуальність проблем антропологічної лінгвістики зумовлює необхідність зосередження уваги на концептуально протилежних картинах світу, в основу яких покладено поняття «гендер». Мовознавчі студії демонструють цікаві процеси формування гендерно маркованих фразеологічних значень, дають змогу простежити динамічні процеси в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій, що є особливою проекцією своєрідних соціокультурних, етнічних взаємозв'язків.

Концепт *стать*, що репрезентує багатовимірне, різноаспектне відображення фрагментів матеріальної і духовної дійсності, займає центральне місце в гендерній мовній картині світу. Апелятиви на позначення родинних стосунків (*батько, мати, син, дочка, баба, дід*) виявляють найбільші фразотворчі потенції, вони переважають у лексичному складі фразеологічних структур, порівняно часто демонструють систему своїх словотвірних демінутивно-меліоративних варіантів.

Гендерна мовна картина світу – це багатовимірне, різноаспектне відображення фрагментів дійсності. Центральне місце в ній належить людині, яка протягом усього свого життя несе в собі та передає нащадкам норми і традиції певного соціуму.

Гендерно марковані фразеологічні номінації фіксують оцінні та емоційні висновки мовців щодо обох статей. Вербалізаторами концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА можуть бути зрідка прямі найменування (фразеологічні одиниці на зразок *жіноча половина; жіночий рід; чоловічий рід; ні сват, ні брат*), а переважно образно-символічні: 1) перифрази: *Євине плем'я*; 2) компаративні фразеологічні звороти: *дівчина, як калина (як розжа, як ягідка)*; 3) фразеологічні одиниці, побудовані на метафоричній (*старий лис, пізній птах, безпросвітній туман, параграф безсловесний* (бюрократ)), метонімічній (*світла голова, капустана голова, чужа кістка*) основах; 4) оксиморонні та енантіосемічні сполуки (*солодкий, як перцюга* (про неприємного чоловіка); *правий, як кочерга (як вуж у калачику)*; *швидкий, як*

віл у плузі); 5) лайливі та каламбурні звороти (*враг його матір знає, про мене й Семене*).

Фразеологічний склад мови фіксує народний досвід, вербалізовані колективні знання етносу про певні норми, аксіологічні стереотипи, вірування, обряди і традиції, особливості національних образів, що формуються та експлікуються за допомогою стійких словосполук. Гендерно марковані фразеологічні номінації відтворюють найрізноманітніші явища в житті українців, їхні чесноти і вади. Завдяки виразній емотивності, оцінності, різноманітній тематиці й функціональній активності гендерно марковані фразеологічні одиниці охоплюють майже всі сфери життєдіяльності людини. Статус чоловіка та жінки в суспільстві, особливості їхніх стосунків, своєрідність виконуваних ролей, спроектованих крізь призму соціального середовища, народних звичаїв і традицій у «сферу» народної мудрості, надзвичайно виразно простежується через систему фразеологічних номінацій із компонентами, що вказують на стать.

Вербалізація аналізованих концептів має національну специфіку, що зумовлена особливостями колективної етнічної свідомості носіїв мови, спроектованої на об'єктивацію статей через призму соціально-аксіологічних, емотивно-оцінних, морально-етичних вимірів. До сфери вербалізації статі в українській фразеології залучені лексеми майже з усіх ідеографічних полів, що репрезентують фрагменти реальної дійсності, виявляють колективну свідомість етносу, загальнокультурні, соціально-групові еталони та стереотипи.

Дослідження гендерно маркованих фразеологічних номінацій на широкому фактичному матеріалі дозволило окреслити універсальні та етнокультурні складники концептосфери ЧОЛОВІК, ЖІНКА, виявити семантико-структурні та функціональні особливості стійких одиниць, що виконують важливу роль у вербалізації й осмисленні цієї концептосфери. Концепти ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології функціонують як трикомпонентні структури, що поєднують елементи лексико-семантичного, соціолінгвального й лінгвопоетичного рівнів.

Вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА інтегрують універсальні та етнокультурні складники. До перших належать біологічні особливості, а до других – суспільні та специфічні, індивідуальні висновки, погляди на стать, сформовані епохою та етнокультурною спільнотою. Аналіз виявив існування якісних та кількісних відмінностей у вербальних характеристиках осіб чоловічої та жіночої статі в українській фразеології. Слова-компоненти *мати (ненька), батько, син, дочка, баба* виявляють найбільші фразотворчі потенції, вони переважають у лексичному складі прислів'їв та приказок, порівняно часто демонструють систему своїх словотвірних демінутивно-меліоративних варіантів, що можна пояснити специфікою національного менталітету.

Опис концептуальної опозиції «маскулінність» – «фемінність» передбачає використання мовних знаків, репрезентованих вербалізаторами, що вказують на вік та родинні зв'язки, на соціальні статуси та ролі чоловіків і

жінок, гендерно марковані фразеологічні номінації, що являють собою флоро- та зооморфні метафори і стійкі порівняння. Вербалізація гендерної концептосфери у фразеології здійснюється шляхом поповнення номінативного та образного інвентарю передусім лексичними одиницями, внаслідок чого виникає необхідність вивчення взаємозв'язку теорії фразеологічної номінації та гендерної концептуалізації.

Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА передбачає використання мовних знаків трьох рівнів: лексико-семантичного (вербалізатори, що вказують на вік та родинні стосунки), соціолінгвального (вербалізатори, що вказують на соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок), лінгвопоетичного (вербалізатори – флоро- та зооморфні метафори й порівняння). Важливо було встановити, з якими іншими концептуальними сферами асоціативно зближуються аналізовані концепти, наприклад: жінка – природа, жінка – тварина тощо та які риси, властивості, ознаки концепту лежать в основі фразеологічного найменування.

Гендерно марковані фразеологічні номінації зазнають постійного позалінгвального впливу, що позначається на складі та структурі фразеологічних одиниць (народження нових чи відхід на периферію окремих стійких виразів, втрата окремих їхніх компонентів), на звуженні чи розширенні значеннєвих планів, на функціональних можливостях, частотності вживання, стилістичному потенціалові тощо.

Основою для розвитку фразеологічних значень зазвичай виступають такі гендерно марковані лексичні одиниці, що забезпечують формування експліцитних чи імпліцитних емотивно-оцінних значеннєвих планів гендерно маркованих фразеологічних номінацій: 1) один із членів опозиційної пари концептів «ЧОЛОВІК», «ЖІНКА»; 2) складники зіставно-порівняльних конструкцій, що містять опосередковану вказівку на стать; 3) лексичні компоненти на позначення фольклорних чи казкових героїв; 4) метафоризовані лексичні одиниці.

Дослідження семантики фразеологізмів із загальними і власними назвами свідчить про те, що в таких стійких словосполученнях надзвичайно актуалізованою стає емотивно-аксіологічна, експресивна функція вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, що виконують важливу роль у творенні образних значеннєвих планів гендерно маркованих фразеологічних номінацій. Аналізовані концепти належать до власне етнічних культурних концептів, тому серед їхніх вербалізаторів виокремлюються специфічні образи-характеристики, образи-оцінки, що сприймаються як засоби лінгвопоетичного втілення національних концептів в українській мовній картині світу. У складі фразеологізмів гендерно марковані загальні і власні назви-компоненти суттєво послаблюють свої номінативно-видільні функції, актуалізуючи емотивно-оцінні значеннєві плани.

Позитивнооцінні вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА відбивають притаманне українському етносу схвальне ставлення до наявності у чоловіка чи жінки типових чоловічих чи жіночих рис. Ядром вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА є фразеологічні одиниці, що

вказують на родинні зв'язки, вік, зовнішні ознаки, внутрішні риси характеру, розумові здібності, а до периферії – на соціальний статус, взаємостосунки, почуттєві сфери.

Фразеологічні одиниці із загальними і власними назвами людини являють собою давній і різноманітний у конотативному аспекті клас фразеологічного фонду української мови. Такі гендерні компоненти увиразнюють і збагачують значення фразеологічних одиниць, надають їм експресивного забарвлення, виразного аксіологічного спрямування. Репрезентантами концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА у фразеологічних номінаціях зрідка виступають прямі найменування статей, а переважно образно-символічні (перифрази, компаративні стійкі звороти, фразеологічні номінації, побудовані на метафоричній чи метонімічній основі, оксиморонні та енантіосемічні структури, каламбурні та лайливі вислови).

Фразеосемантичні групи фразеологізмів перебувають у тісному зв'язку зі всіма фрагментами національної картини світу, спектром матеріального й духовного життя етносу, з особливостями його менталітету, системою загальнолюдських цінностей. Значеннєвий план однієї гендерно маркованої фразеологічної номінації може містити компоненти, запозичені з різних концептосфер. Семантика таких фразеологічних одиниць може й не містити експліцитного вияву статі, безпосередньої вказівки на суб'єкт (на маскуліно- чи феміносферу), проте образ суб'єкта усвідомлюється автоматично. У його основі – народні асоціації (*чужа кістка, одрізана скибка, заяча душа, хвіст собачий* (нічого не важить у суспільстві)) та ін. Деякі гендерно марковані фразеологічні номінації мають здатність узагальнювати певні риси, характеристики осіб, уживатися стосовно обох статей (*жовтодзьобе горобеня, покірненьке телятко, перелітна птаха, як сонна муха, як свиня в барлозі* та ін.).

Аналіз гендерно маркованих фразеологічних номінацій на рівні синонімії, антонімії виявив взаємодію антропосфери із зоо-, флоро-, речо-, міфосферою, які дозволяють з'ясувати фонову інформацію в межах фразеологічної одиниці. Фразеосемантичні поля, що є найвищою ланкою в ідеографічній організації гендерно маркованих фразеологічних номінацій, об'єднують у своєму складі численні фразеосемантичні групи. Як свідчить досліджуваний матеріал, одним із таких найбільш функціонально активних є фразеосемантичне поле «людина» зі структурно-смісловими компонентами «родинні зв'язки», «вік», «зовнішні ознаки», «внутрішні риси», «розумові здібності», «соціальний статус», «побутова сфера», «взаємостосунки», «життя», «смерть».

У системі художнього твору гендерно марковані фразеологічні номінації виконують важливу образно-композиційну, текстотвірну функцію, вербалізують гендерну концептосферу на основі загальнонародних, сакральних, античних джерел та таких концептосфер, як флоро- та зооморфна. До активних вербалізаторів гендерних концептів належать номени, вживані в складі гендерно маркованих фразеологічних номінацій і репрезентовані назвами представників світу тварин, птахів, комах, назвами

рослин, професій (переважно минулих часів), осіб певного роду діяльності, неживих предметів, назв одягу, частин тіла тощо. Стійкі гендерно марковані словосполучення, функціонуючи в тексті, слугують засобом конкретизації, додаткової характеристики персонажів, сприяють кращому змалюванню ситуації, точнішому вираженню авторської позиції.

Запропонований у дисертаційній праці підхід до вивчення гендерної концептосфери, засобів і рівнів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА може бути використаним для дослідження інших одиниць антропоцентричних концептосфер. Перспективним видається аналіз типових концептів в ідіолектах окремих майстрів слова, дослідження художніх текстів щодо наявності чи відсутності впливу статі автора тексту на вибір гендерно маркованих лексичних та фразеологічних номінацій.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Рудюк Т. В. Експресивний потенціал фразеологізмів та його сприйняття на основі внутрішньої форми // Ніжинська історико-філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє: Матеріали Третьої міжнародної науково-практичної конференції (4-5 квітня 2006 р.) / [Упор. Н. О. Бондар та ін.]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 51-53.
2. Рудюк Т. В. Модифікації фразеологічних одиниць із гендерним компонентом у художніх текстах / Т. В. Рудюк // Лінгвоукраїністика у вищих навчальних закладах: Матеріали всеукраїнської конференції. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 126-130.
3. Рудюк Т. В. Особливості функціонування фразеологічних одиниць із власними назвами у художніх текстах Олесея Гончара / Т. В. Рудюк // Феномен Олесея Гончара в духовному просторі українства: Збірник наукових статей / [за ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко]. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 345-350.
4. Рудюк Т. В. Відображення негативнооцінних фразеологічних одиниць із гендерним компонентом у фразеологічних та тлумачних словниках української мови / Т. В. Рудюк // Ю. Ф. Карський і сучасне мовознавство: Матеріали XI міжнародних Карських читань (18-19 вересня 2007 р.). – Ніжин-Гродно, 2008. – С. 159-161.
5. Рудюк Т. В. Культурно-національна (етнічна) конотація власних назв-компонентів фразеологічних одиниць / Т. В. Рудюк // Література та культура Полісся. – Вип. 41: Спадщина М. Гоголя та проблеми вітчизняної і світової історії, філології та культури у сучасній інтерпретації / [відп. редактор і упорядник Г. В. Самойленко]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 78-84.
6. Рудюк Т. В. Гендерна маркованість українських фразеологічних одиниць / Т. В. Рудюк // Література та культура Полісся. – Вип. 42: Спадщина М. Гоголя та проблеми вітчизняної і світової історії, філології та культури у сучасній інтерпретації / [відп. редактор і

- упорядник Г. В. Самойленко]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 101-106.
7. Рудюк Т. В. Фразеологічні одиниці із гендерним компонентом у творах Є. Гуцала / Т. В. Рудюк // Література та культура Полісся. – Вип. 43: До 80-річчя від дня народження академіка Ф. С. Арвата / [відп. редактор і упорядник Г. В. Самойленко]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 101-106.
 8. Рудюк Т. В. Гендерний аспект вивчення фразеологічних одиниць / Т. В. Рудюк // Методика. Досвід. Пошук: Проблеми вивчення шкільних курсів мови та літератури. – Вип. XI: Науково-методичний збірник. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 80-84.
 9. Рудюк Т. В. Семантико-граматичні класи гендерно маркованих фразеологічних одиниць із загальними назвами / Т. В. Рудюк // Наукові записки. Серія «Філологічні науки». – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / [за заг. ред. Г. В. Самойленка]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – Книга 2. – С. 47-51.
 10. Рудюк Т. В. Динамічні процеси в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій / Т. В. Рудюк // Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник / [відп. ред. А. К. Мойсієнко] – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Випуск 39/1. – 2009. – С. 456-463.
 11. Рудюк Т. В. Фразеологізми-синоніми з гендерним змістом / Т. В. Рудюк // Культура слова. – Вип. 72 / [відп. ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2010. – С. 122-126.

АНОТАЦІЯ

Рудюк Т. В. Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2010.

У дисертації вперше в україністиці здійснено комплексний аналіз способів і засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології. Обґрунтовано принцип системності у вивченні гендерно маркованих фразеологічних номінацій, визначено зміст категорійних лінгвостилістичних понять «концепт», «гендер» у соціолінгвістиці, «картина світу» в лінгвальному та концептуальному аспектах. У роботі з'ясовано позицію гендерного компонента в семантичній структурі фразеологічних одиниць, виявлено національно-культурну специфіку семантики фразеологізмів із гендерним компонентом.

Вивчення фразеосемантичної концептуальної опозиції «маскулінність – фемінність» здійснено на основі словникового та художнього дискурсів. Встановлено роль гендерно маркованих лексичних одиниць у формуванні фразеологічних значень; окреслено динамічні процеси в системі гендерно

маркованих фразеологічних номінацій; схарактеризовано аксіологічний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-апелятивом та компонентом-антропонімом у словниковому і художньому дискурсах; описано синонімічні відношення, антонімічні зв'язки в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови; простежено відображення народнопоетичної стихії у фразеологізованих контекстах художніх ідіосистем.

Ключові слова: гендер, концепт, вербалізація, гендерні концепти ЧОЛОВІК, ЖІНКА, фразеологічна одиниця, гендерно маркована фразеологічна номінація, фразеосемантична група.

АННОТАЦІЯ

Рудюк Т. В. Вербализация концептов МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА в украинской фразеологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В исследовании впервые в украинистике осуществлена попытка целостного многопланового изучения фразеологической подсистемы украинского языка как средства объективации гендерной картины мира.

В работе очерчены теоретические принципы изучения таких понятий, как «концептуальная и языковая картины мира», «гендерная концептосфера», «гендер» в современном языкознании, исследуется система средств вербальной репрезентации концептов МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА в украинской фразеологии, устанавливается статус гендерного компонента в семантической структуре фразеологических единиц. В работе проанализированы гендерно маркированные фразеологические номинации, зафиксированные в толковых, фразеологических словарях украинского языка, а также фразеологические единицы, функционирующие в разножанровых художественных дискурсах XIX – XX вв., определено их место в современной лингвистической парадигме.

В первой главе проанализированы теоретические аспекты гендерных исследований, установлен состав гендерно маркированных фразеологических номинаций, определены основные уровни и средства вербализации концептов МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА в украинской фразеологии, выделены ключевые лексико-семантические вербализаторы концептов МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА, что обеспечивает объективацию их основных характеристик.

Вербализаторы концептов МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА объединяют универсальные и этнокультурные составляющие. Первые обеспечивают вербализацию биологических особенностей, а вторые – общественные позиции, роли и специфические, индивидуальные взгляды на пол, сформированные на основе культурологических и социолингвистических критериев.

Вторая глава посвящена рассмотрению комплекса вопросов, связанных с характеристикой гендерно маркированных фразеологических номинаций, зафиксированных в толковых и фразеологических словарях украинского языка. Анализ выявил качественные и количественные отличия в вербальных характеристиках представителей мужского и женского пола, в механизмах стереотипизации их этнокультурных смыслов в составе фразеологизмов и паремий, зафиксированных в толковых и фразеологических словарях украинского языка. Лексемно-компоненты *мати (ненька), батько, син, дочка, баба* преобладают в лексическом составе фразеологических номинаций, сравнительно часто демонстрируют систему своих словообразовательных деминутивно-мелиоративных вариантов.

Фразеосемантические поля МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА с точки зрения эмотивно-оценочных характеристик являются асимметричными. Объективация концептов проявляется в различной наполняемости лексико-семантических групп номинативного поля, большей негативной маркированности ряда лексем. Фразеосемантическая концептуальная оппозиция «маскулинность – феминность» представлена фразеологическими оборотами, указывающими на определенный возраст, внешность, внутренние качества и особый стиль поведения, определенный социальный статус. Значительным экспрессивным потенциалом обладают вербализаторы концептов МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА, соотнесенные с отдельными фрагментами языковой картины мира украинского народа, отображенными, в частности, в названиях реалий животного и растительного мира, явлений природы, специфических именах собственных (античных, сакральных, обрядовых и индивидуальных).

В третьей главе рассматриваются синонимические ряды, антонимические связи и особенности вариантности в системе гендерно маркированных фразеологических единиц. Определен стилистический потенциал гендерно маркированных фразеологических комплексов, выявлены особенности их функционирования в художественных дискурсах. Гендерно маркированные фразеологические номинации на уровне синонимии, антонимии интерпретируются в контексте взаимосвязей антропосферы с зоо-, флоро-, мифосферой как лингвоментальными составляющими. Узуальные фразеологические единицы с гендерными концептами МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА как многомерные культурно-значимые социопсихологические образования в художественных текстах трансформируются, им свойственна вариативность на уровне семантики и структуры. Семантические преобразования обуславливают функциональную переориентацию универсальных гендерных символов в национально маркированные.

Ключевые слова: гендер, концепт, вербализация, гендерные концепты МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА, фразеологическая единица, гендерно маркированная фразеологическая номинация, фразеосемантическая группа.

Rudyuk T.V. Verbalization of the concepts MAN and WOMAN in Ukrainian phraseology. – Manuscript.

Thesis for the candidate degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. - National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, Kyiv, 2010.

In the thesis for the first time in Ukrainian phraseology a complex analysis of ways and means of verbalization of the concepts MAN and WOMAN has been carried out. The systemic principle in researching the gender marked phraseological units and the content of the categorical lingual -stylistic notions «concept», «gender» in socio-linguistics were defined, as well as the world-mapping in the lingual and conceptual aspects. In the work the role of the gender component in the semantic structure of phraseological units has been elucidated and the national and cultural specificity of the semantics of phraseological units with a gender component has been revealed.

The research of the phraseo-semantic conceptual opposition «masculinity» vs «femininity» was undertaken on the basis of the vocabulary and artistic discourses. The role of the gender-marked lexical units in coming into existence of phraseological meanings and the dynamic processes in the system of the gender-marked phraseological units have been described; the axiological potential of the phraseological units with an appel-ative and anthroponymous component in a vocabulary or artistic discourse has been also described, as well as synonymic relations and antonymic connections in the system of the gender-marked phraseological units of the Ukrainian language; the reflexion of the folk poetry surrounding in phraseologized contexts of artistic idiosystems has been tracked.

Key words: gender, concept, verbalization, gender relevant concepts MAN, WOMAN, phraseological unit, gender-marked phraseological nomination, phraseo-semantic group.

Підписано до друку 08.11.10 р.
Гарнітура Computer Modern.
Замовлення №

Формат 60x90/16
Ум. друк. арк. 0,9

Папір офсетний.
Наклад 100 прим.

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №2137 від 29.03.05 р.
8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru